

ОПАСКЕ О НЕКИМ ПИТАЊИМА И ПРОБЛЕМИМА САМООДРЕЂЕЊА И УТЕМЕЉЕЊА У РАДОВИМА МИЛАНА БРДАРА

МАРИНКО ЛОЛИЋ

Институт друштвених наука
Центар за филозофију
Краљице Наталије 45, Београд, Србија
marinkololic@gmail.com

САЖЕТАК: У раду су критички разматрани појединачни теоријски донети најзначајнијих представника историје филозофије, социологије и политикологије у тумачењу фундаменталних филозофских проблема и друштвених феномена модерног доба. У филозофским радовима, који почињу расправом са Попером, да би у најновијим студијама били интензивирани истраживањем европске модерне и постмодерне филозофске мисли, Милан Брдар критички преиспитује главне идеје Декартове и Хегелове филозофије, настојећи да у духу аналитичке картезијанске методе и радикалне филозофске саморефлексије размотри модерну идеју ума као самосвесног самоодношења. Такав облик критичког теоријског преиспитивања представља методолошку анализу процеса конституисања умног темеља модерног аутономног субјекта. Умни темељ уздигнут је у модерној епохи на ниво норме, не само индивидуалног, него и колективног начина живота. Сходно томе, супстанцијално одређење модерног индивидуума не састоји се само у његовом рефлексивном критичком одношењу према себи и према другима, него и у јасној свести о карактеру тог одношења. У раду се истиче да аутор полази од кључне идеје модерне европске филозофије, да се филозофија не бави само самом ствари, него и властитом ауторефлексијом. Према његовом мишљењу, перманентна властита саморефлексија филозофије представља кључни услов који филозофија мора испунити да би могла да постане органон за разумевање друштвене стварности.¹

КЉУЧНЕ РЕЧИ: филозофија, критика, социологија сазнања, методологија, саморефлексија, утемељење, самоодређење

¹ Раd је написан у оквиру програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Представља

Ханс Магнус Енцесбергер: „Ми у Европи имамо уписак да су се пољички односи у САД неубичајено заоштрили последњих година. Слушамо о иривенишном зашварану, о јаросним полицајцима увек сиремним на иуцање. Америчка левица је објавила сискове конценрационих логора који већ сада иреба да су сиремни. Посије гласови да је америчка влада дала налоџ да се врше исшраживања како би реаговала земља ако би ирседнички избори 1972. године били ошказани, ако се једношавно више никакви избори не би дозволили. Деиали који су се, на иример, појавили у колажу Рајнхарта Лешауа наводе на закључак да цео систем Law and Order (Закон и иоредак) све више посије иденишан са својим наличјем докле законишоси са гансшеризмом, иоредак са самовољом. Гошово да су изнуира ужљебљени полишика и злочин, мафија и влада. Како разумеш овај развој?

Херберт Маркузе: Ваши иримери су умесни. Шио се иише конценрационих логора о иоме не можу нишиа одређено да кажем. Нисам их видео. Не знам ни да ли је исшина да се америчка влада игра са мислима да укине изборе. Смаирам шо невероваишим, јер ова влада не иреба да се илаши избора. Пишање је да ли у САД влада фашизам. Ако се поод шим иодразумева посиеено или брзо укидање осшашака иравне државе, организовање иара-војних јединица као шшо су „Minuteman” давање полицији ванредних иуномођја, као шшо је на иример злогласни „Noknock Law” који укида неиовредивоси сшана, ако се погледају судске одлуке шоком последњих година, ако се зна да су посебне јединице у САД, ишв. „counter-insurgency corps” иодучаване за мођући грађански рати, ако се погледа на безмало већ дирекшну цензуру шшамие, шелевизије и радија, онда се по мом мишљењу с иуно ирава може говорити о зачетку фашизма. Наироишв, увек се изнова ириговара да у Америци посијеи још увек мнођо више иросшора за радикалну кришшу неђо данас, на иример, у Француској. То је ишачно али се шо да свесиш на шо да америчко друшшво још за сада може себи дозволиши ову кришшу, будући да она посијеи без дејшва.” [Marcuse 1985].

Већ у својим првим радовима, Милан Брдар је као припадник нове генерације српске теоријске и политичке дисиденције, своју научну каријеру осамдесетих година прошлог века, почео као приврженик, а затим као све оштрији критичар и опонент сада не више представника дијамата, него оне велике генерације југословенских и српских филозофа, чији су најистакнутији представници били Михаило Марковић и Михаило Ђурић у Београду, и Гајо Петровић и Милан Кангрга у Загребу, који су својим филозофским делима и јавним интелектуалним ангажманом, југословенску и српску филозофску сцену у многим њеним аспектима учинили делом савремене европске филозофске културе. Тај рани почетак Брдарове научне каријере везан је за његов рад *Тошалишети и позишивизам*:

ауторизовано излагање с округлог стола „Самоодређење и утемељење”, који је одржан 24. маја 2019. године у Институту друштвених наука у Београду, а који је посвећен научном делу проф. др Милана Брдара.

критика филозофије и методологије друштвених наука у делу К. Р. Појера (1981) у којем су наши меродавни стручњаци за епистемологију, методологију и филозофију науке препознали главне врлине, младог истраживача, али и уочили неке особености његовог теоријског приступа и стила филозофирања, које су, код овог аутора у неком свом виду остале присутне и у његовим потоњим радовима. Већ тема његовог магистарског рада о Карлу Поперу, сасвим јасно указује на склоност овог истраживача, да се смело упушта у критичко преиспитивање не неких споредних проблема друштвене науке и филозофије, него владајућих филозофских и политичких мега-парадигми, у овом случају, либерализма и марксизма, а неколико година касније, модерне, просветитељства, постмодерне, глобализације, неолиберализма и других важних теоријских питања науке о друштву и наше савремености.

Оно што је, међутим, од посебног значаја за нашу друштвену теорију и филозофију, када говоримо о аутору о чијем веома импозантном теоријском делу је реч, јесте чињеница, да се ради о истраживачу који несумњиво, спада у ред наших најпродуктивнијих теоретичара друштва у својој генерацији. Без обзира на импресиван обим, за Брдарово научно дело тешко се може рећи да је оно завршено и заокружено, јер он још увек интензивно ствара и веома је продуктиван писац, и самим тим, не можемо сасвим поуздано проценити како ће изгледати његово целокупно теоријско стваралаштво. Једино што ми данас поуздано можемо констатовати, јесте чињеница, да се ради о истраживачу који има веома широк социолошки и значајан филозофски опус, да је он у свом раду био веома студиозан и темељан и да је био спреман да се у својим расправама, којих има заиста велики број, упусти у разматрање најтежих социолошких, а последњих година и фундаменталних филозофских и теоријских политичких питања, која су била актуелна крајем прошлог века и почетком новог миленијума. Из његових истраживања настале су бројне расправе које обухватају готово све најважније мислиоце и проблеме модерне епохе, савременог и постмодерног доба, и темељна питања филозофије и друштвене теорије нашег времена.

Расправе и студије Милана Брдара садрже темељно критичко преиспитивање проблема утемељења најзначајнијих филозофских система, као што је, на пример, Декартов и Хегелов [упор. Брдар 2015²]. Оне испитују узроке кризе и путеве развоја филозофије у постхегелијанској епохи, од Маркса до Хусерла и Хајдегера, и сежу све до најновијих дебата о модерни и постмодерни. Брдар се бави тумачењем кључних списа најпознатијих европских филозофа попут, Кантове *Критике моћи суђења* [Брдар 2017], у којима се сусрећемо са особеним типом радикалног преиспитивања проблема рецепције и покушаја нових тумачења темељних питања модерне филозофије. У тематском смислу, она започињу са питањем фундаменталног утемељења модерних филозофских система и проблема

² Поднаслов ове студије указује на знатно краћи временски период који аутор у свом истраживању захвата, а који обухвата развој и облике рецепције европске филозофске мисли и после Декарта, немачког класичног идеализма, па све до Хусерла и Хајдегера.

смисла човековог бивствовања. Завршавају се критичким преиспитивањем узрока кризе рационалности и концепта савременог критичког интелектуалца, те актуелне кризе хуманистике у књизи песимистичног наслова – *Узалудан њозив – социологија знања између идеологије и само-рефлексије: случај Карла Манхајма* (2005), посвећене не само мисли једног од најинтригантнијих и најистакнутијих социолога знања, него и преиспитивању различитих облика критичке рецепције просветитељства и критичке теорије друштва. Комплементарна методолошки и садржински поменутој студији јесте ауторова расправа *Наука и истина – зајосиављење ѡерсиективне филозофије науке*, која спада у ред наших значајних дела из области савремене методологије и епистемологије друштвених наука.

У најновијој двотомној студији *Ум црне шуме – усјон и ѡад Марѡина Хајдегера* (2019), која се, на сасвим особен начин, бави реинтерпретацијом филозофског дела најконтроверзнијег филозофа 20. века, а можда и целокупне европске филозофије, садржана су нека од кључних питања која се могу подвести под наслов дебате посвећене Брдаровом научном и филозофском делу: самоодређење и утемељење.

У неким од студија које сам већ поменуо, Брдар се изричито, из различитих филозофских и методолошких перспектива, бави проблемима самоодређења и утемељења. Том проблему су посвећене његове расправе, *Између бездана и неба: критика Декарѡовог ѡрограма рационалног утемељења као херменеуѡика нововековне филозофије*, као и већ поменуто монографија *Узалудан ѡозив...*, која се бави социолошком мишљу и узроцима интелектуалне маргинализације познатог социолога сазнања, Карла Манхајма, који је на Конгресу социолога 1928. године на спектакуларан начин изнео своју провокативну тезу и „предложио принцип по којем у анализи духовних творевина питање о истини уопште не треба постављати” [Зафрански 2017: 224]. Треба посебно истаћи да су Брдарове расправе изразито полемичне и то је једна од важних карактеристика целокупног његовог теоријског дискурса.

Међутим, поред особеног теоријског дискурса, оно по чему ће књиге овог аутора бити запамћене у српској науци о друштву и култури, јесте то што ће оне за будуће истраживаче наше теоријске мисли о карактеру кризе српског друштва с краја 20. и почетком 21. века бити незаобилазне из простог разлога што се ради не само о кредибилном сведоку важних историјских збивања и теоријских кретања на нашој академској и научној сцени, него и о њиховом релевантном тумачу и у сасвим одређеном смислу актеру тих важних интелектуалних дебата. Заиста, у Брдаровим расправама захваћени су не само кључни теоријски проблеми друштвене теорије нашег времена којима се он посвећено бави, већ су на страницама његових књига забележена занимљива запажања и о самом интелектуалном штимунгу који је битно одредио наш транзициони пут из социјалистичке у посткапиталистичку епоху. На тим страницама приказан је менталитет једне нове генерације тзв. транзиционих интелектуалаца, који се, у својим идеолошким и теоријским дебатама, понекад, на веома радикалан и често, самозаслепљујући начин, разрачунавају с концептом

критичке теорије друштва, и нарочито фигуром и типом интелектуалности, који је од почетка 60-их до средине 90-их година 20. века, доминирао југословенском и српском не само академском, већ и широм интелектуалном, културном и политичком сценом. Иначе, у овој прилици, свакако би требало подсетити да је, београдска академска и интелектуална и културна јавност, после Другог светског рата, била једна не само од најотворенијих, него и најзначајнијих теоријских сцена у Средњој и Источној Европи.

Поједини Брдарови научни радови јасно показују да је циљ његовог теоријског занимања и интелектуалног ангажмана у последњој деценији прошлог и првим деценијама овог века, усмерен не само на радикалну измену идеолошког, него и теоријског дискурса и интелектуалне конфигурације глобалне и домаће научне, културне и политичке јавности. Стога, неке Брдарове расправе, без обзира на наглашену полемичност у изразу, нису биле само реакција или пуки рефлекс, већ промишљена критичка рефлексивна о најновијим теоријским, идеолошким, културним и политичким менама и теоријским и идеолошким трендовима. Сасвим се јасно може видети да су неке од ових студија писане програмски, као на пример, раније поменута расправа *Узалудан њозив...* или ауторова двотомна монографија, *Праксис одисеја: студија насљанка бољшевичког њојталитаризма*, I–II [Брдар 2000, 2001], као и расправа о постмодерној ситуацији у сфери филозофије и савремене културе, *Филозофија у Дишановом њисоару*. Оне се односе, не само на теоријска кретања у савременој српској теоријској култури, него захватају много шира глобална, теоријска, идеолошка, културна, друштвена и политичка кретања.

Расправе и књиге Милана Брдара у својим најважнијим теоријским аспектима представљају велики изузетак у српској текућој социолошкој и филозофској продукцији по својој методичности, исцрпности истраживања, основним идејама и порукама које преносе потенцијалном читаоцу. То су дела у којима се писац, с једне стране, снажно залаже, не само за преиспитивање кључних идеја модерне епохе – самосвести, саморефлексије, јавности, ума, слободе, универзалне еманципације, идеје хуманистичког и критичког интелектуалца и ризика и смисла јавног интелектуалног ангажмана, методичности мишљења, идеје слободне заједнице – него и с друге стране, истовремено инсистира на критичком уважавању, али и неопходности рефлексивне о духовној, културној и политичкој традицији.

Брдар у својој књизи *Узалудан њозив...*, у којој критички преиспитује социолошку мисао, или како сâм каже, разматра „случај Манхајм” [Брдар 2005: 17], за кога тврди да је од припадника критичке теорије друштва неоправдано маргинализован, настоји да из потпуно измењеног идеолошког и теоријског контекста баци ново светло на социолошку теорију овог аутора. Делује парадоксално да „случај Карла Манхајма”, познатог теоретичара социологије сазнања, за Брдара постаје актуелан у тренутку када марксистички теоретичари друштва и лево оријентисани интелектуалци губе примат и под притиском неолибералне идеологије бивају (по други пут) маргинализовани. Укључујући се у нови талас критичког

преиспитивања Манхајмове социолошке теорије, његовог схватања (хуманистичког типа) интелектуалца [Брдар 2005: 379–406], интелектуалног ангажмана и његовог одређења социологије сазнања, Брдар не остаје само на исцрпном критичком разматрању ових проблема у Манхајмовим радовима, већ настоји да преиспита његова ближа и даља теоријска упоришта. Стога, Брдарова истраживања генезе хуманистичког и критичког интелектуалца иду све до ренесансе, епохе у којој почиње конституисање модерне европске субјективности и идеје модерног хуманизма. Показује се да само на основу дубљег критичког преиспитивања ренесансне идеје хуманизма и модерне епохе просветитељства [уп. Франк 1995: 30–63], према ауторовом мишљењу, могуће је доћи до неопходних увида у узроке кризе који представљају главне услове самоосвешћивања и редефинисања појма и улоге савременог критичког интелектуалца у европским земљама које су припадале како комунистичком блоку, тако и онима које су засноване на начелима либералног демократског поретка. Сходно томе, Брдар сматра да је неопходно поновно темељно преиспитати најважније филозофске системе модерне европске филозофије, јер је филозофско самоосвешћивање темеља савремене европске филозофије, културе и друштва једини могући пут изласка из кризе у коју је она дубоко запала почетком прошлог века.

У својим филозофским расправама, које почињу са Попером, а интензивирају се последњих година са разматрањем европске модерне и постмодерне филозофије, следећи главне идеје Декартове и Хегелове филозофске мисли, Брдар настоји да у духу аналитичке картезијанске методе и радикалне саморефлексије размотри модерну идеју ума као самосвесног самодоношења. Такав облик радикалног мисаоног преиспитивања подразумева да ми, ако тежимо да се еманципујемо и будемо аутономни и слободни субјекти не само свог индивидуалног, већ и колективног начина живота и историје, морамо, пре свега, да се критички односимо према самима себи, као и према другима, те да будемо свесни тог одношења. Аутор на тај начин показује да је темељно, суштинско обележје модерног индивидуума његова саморефлексијивност, која га непрестано избацује у једно гранично, али и продуктивно стање кризе која суштински значи стално преиспитивање самог себе и свог живота као и властитог односа према стварности у којој настојимо да на уман начин утемељимо и реализујемо своју егзистенцију.

Полазећи од кључне тезе модерне европске филозофске мисли, да се филозофија не бави само самом ствари, него и властитом аутореклексивном, аутор сматра да би појмила саму ствар, да би постала органон за разумевање стварности, филозофија перманентно мора да врши властиту саморефлексију.

Према Брдаровом мишљењу, целокупно филозофско искуство мора бити темељно искушано како би постало, односно како би прошло тест универзализације и постало поопштиво. Другим речима: филозофско мишљење и искуство не може бити облик наше пуке нерелевантне и методички неуобличене интимије, јер би остало само пука идиосинкразија наших разних прохтева и личне ђуди која нас субјективно карактерише.

Међутим, када данас погледамо, не само стање савремене филозофске јавности, већ целокупан јавни живот, иако живимо у доба интензивне комуникације и размене „идеја” тешко ћемо се отети утиску да присуствујемо пракси темељног критичког преиспитивања релевантних друштвених питања и културних вредности. Пре би се могло рећи да смо више изручени него што смо помогнути снажном медијском технологијом коју често олако схватамо само као неопходну логистику у нашим еманципаторским подухватима, превиђајући, да уместо у еманципацији, углавном, учествујемо у пукој јавној идеолошкој манипулацији.

У тој медијској арени сви се труде да нешто понуде и продају. Да ставе у промет и да продају неку своју доктрину, веровање, поглед на свет, идеју, истраживачки или политички програм. У таквој духовној и идеолошкој ситуацији нашег времена, једина могућност која нам је преостала, да се та манипулација предупреди, јесте радикални теоријски ангажман који мора бити властити рефлексивни напор – и ничији до властити. У томе интелектуалац мора остати „идиот”, јер нема ослонца ни у чему него у „себи”. Зато је сваки филозофски ангажман, како нам уверљиво показују широко заснована Брдарова истраживања овог проблема од ренесансе до почетка 21. века (*Узалудан њозив...*) [Брдар 2005: 380], независно од тога да ли смо увек сагласни са његовим увидима, закључцима и предлозима за терапију, израз не само најпреданије службе властитој савести, већ и апологије апсолутној политичкој моћи, пример највишег успона и најдубљег моралног пада људског интелекта. Брдар у својим студијама и расправама на више парадигматичних примера показује да нам историја интелектуалног живота даје драгоцену различита сведочанства да уколико се интелектуалац позива на нешто ван себе, на традицију, вредности, на претходне спознаје и сазнања, на истине овог или оног, или пак на вечност, тај ангажман не може се сматрати аутентичним филозофским ангажманом. Ако се ослања на радикални мисаони захват, тада сноси највећи ризик, јер висећи над безданом, доводи у питање и самог себе.

Указујући, због обима Брдаровог дела, само на неке кључне проблеме и идеје студија о којима је овде реч, можемо сасвим јасно видети какву важност за овог аутора у теоријском и практичком смислу има проблем самоодређења и утемељења. Као што сам већ поменуо, Брдар је у својој првој књизи посвећеној Поперовој критици епистемологије, филозофије науке и методологије друштвених наука, „дао једно свеже и подстицајно тумачење порекла и темељног смисла ове значајне мисли нашег доба, мада у неким детаљима развијања овога општег схватања има помало екстравагантних и спорних теза” [Новаковић 2007: 186].

У свом најбољем издању, Брдар успева да на јасан и уверљив начин методом иманентне критике детаљно разоткрије „два лица Карла Попера – лице критичара и лице апологете, у којем на дистинктиван начин указује на неопходну разлику између историзма и Поперовог историцизма, аргументовано одбацујући Поперово гледиште да Марксово схватање друштва представља једну варијанту историцизма” [Новаковић 2007: 189].

У својим широко заснованим разматрањима глобалне слике наше савремености, Брдар посебну пажњу посвећује идеолошком, политичком и друштвеном контексту у којем се, према његовом мишљењу, пропагандно, идеолошко и политичко деловање у Србији одвија не само у медијима, већ и у елитним сферама њене научне и културне јавности.

Тријумфалистичку ситуацију коју су, после пада Берлинског зида, креирали интелектуални и идеолошки заступници неолиберализма, Брдар, међутим, разумева на много диференциранији начин, метафорички је поредећи са периодом који је наступио након што је Рим поразио Картагину. Према његовом мишљењу, ово поређење аналогно је оном у којем су се САД нашле после пада Берлинског зида и дуго планираног сламања комунизма у Средњој, Југоисточној Европи и СССР-у. Према ауторовом мишљењу: „Империја која у свом пљачкашком походу светом више од пола века разноси несрећу, разарање и пропаст” [Antonić 2014], српско друштво посматра кроз призму дешавања након 1989. године када долази до поновне рефеудализације света, и када вођене својим империјалним амбицијама САД настоје да изграде феудалне односе са свим земљама које желе да задрже у подређеном положају.

Посебан нагласак у својим студијама Брдар ставља на анализу идеолошког процеса превредновања вредности које заступници доминантног неолибералног концепта брутално врше у свим сферама друштвеног и културног живота. Тај процес, према ауторовом мишљењу, има два главна тока. Први се састоји у томе да се преко идеолошких апарата државе „безвредна ствар уздиже до узора вредности, а други, њему комплементаран, настоји да све што је било вредно срозава на ниво безвредног” [Antonić 2014]. Према ауторовом мишљењу, поразно је за нашу науку и културу да се овај процес без икаквог институционалног отпора научне заједнице одвија у најважнијим сферама нашег друштва: образовању, науци и култури. Та инверзија, односно, замена вредности, испољава се тако што се нешто што је безвредно приказује или представља као истинска вредност, а истинске вредности се проглашавају безвредним. Зато је, по мишљењу Милана Брдара, савремени неоимперијализам, који наступа као заштитник људских прва и демократије, у свим својим идеолошким аспектима тоталитаран. Он хоће све да промени, да изврши инверзију система вредности у свести људи. Као најупечатљивији пример, који на симболичан начин разоткрива погубне идеолошке и политичке аспекте овог процеса, аутор наводи последњих неколико година уобичајени одлазак политичких лидера из различитих делова света на Молитвени доручак у САД, где се на ритуалан начин демонстрира изнуђена, а понекад и ничим изазвана послушност представника вазалних територија који долазе у центар „царства” да се моле за Империју [Antonić 2014].

У анализи друштвених и политичких прилика у државама на Југоистоку Европе или ширег Балканског полуострва, посебно су занимљиви аспекти ауторових расправа у којима се у историјској и политичкој перспективи, сагледава кружење над Балканом колонијалних „авети” Аустро-

угарске, Османског царства и Британске империје, а крајем прошлог века поново уједињене Немачке и најновије, још увек благо наступање Кине.

Када је реч о разматрању проблема савременог интелектуалца, што је једна од кључних тема Брдарових расправа и књига, а нарочито његових јавних наступа у медијима, он сматра да у нашој научној јавности постоје два различита мишљења каква би требало да буде суштина деловања интелектуалне друштвене елите у једној средини. Прво мишљење јесте да је основни посао интелектуалца да пише научне расправе и да се не меша у послове који се тичу јавности, јавног живота и политичког деловања. Друго мишљење, јесте да у тренуцима драматичних историјских изазова интелектуалац треба да остави своје књиге и да уђе у народ, у јавну борбу, да би уопште могао да омогући да има публику (у том народу) која ће моћи да чита и разуме те научне расправе, односно да ту интелектуалну тематику појми на прави начин.

Када се пажљиво разматрају теоријски ставови и критички посматра научно дело и јавна делатност Милана Брдара можемо рећи, да је он на сасвим одређен начин помирио та два становишта, јер у свом стваралачком опусу има и вредне научне књиге, а и неке, које су јавно веома ангажоване. Стога се чини, да он, без обзира на сасвим изражену критику идеје хуманистичког и савременог критичког, ангажованог интелектуалца, ипак у својој интелектуалној делатности наставља да следи неке важне принципе, не само наше, већ и најбоље европске традиције критичке интелектуалне културе. Он дакле, није само врстан истраживач који се бави фундаменталним проблемима савремене социолошке и филозофске теорије, већ и интелектуалац који је учинио значајан напор у борби за унапређење јавног добра једног народа и друштва. Стога, његово дело и његова интелектуална делатност заслужује свако поштовање и стручну пажњу.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Брдар, Милан (2000). *Праксис одисеја: сџудија настџанка бољшевичкоџ џоџталиџарноџ сисџема: 1917–1929*, књ. 1. Београд: Службени лист СРЈ.
- Брдар, Милан (2001). *Праксис одисеја: сџудија настџанка бољшевичкоџ џоџталиџарноџ сисџема: 1917–1929*, књ. 2. Београд: Службени лист СРЈ.
- Брдар, Милан (2005). *Узалудан џозив: социолоџија знања између идеолоџије и саморефлексије: случај Карла Манхајма и Просветиџијељсџтва*. Нови Сад: Stylos.
- Брдар, Милан (2015). *Између бездана и неба: криџиџка Декарџовоџ џроџрама рациоценџирџичноџ уџемељења као херменеуџиџка нововековне филозофије*. Београд: Институт друштвених наука; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Брдар, Милан (2017). *Solus sive cottinis: Каниџова акџуелносџ, џиџање уџемељења знања и аџорија џросветџивања*. Београд: Институт друштвених наука; Сремски Карловци: Каирос.
- Зафрански, Ридигер (2017). *Хајдеџер – мајсџор из Немачке* (са немачког превео Божидар Зеџ). Подгорица: ЦИД.
- Новаковић, Станиша (2007). *Изабрани радови. Књ. 4, Филозофија науке у Србији: 1960–1990: осврџи и криџиџке*. Београд: Институт за филозофију Филозофског факултета.

Франк, Манфред (1995). Просветитељство као аналитички и синтетички ум. У: *Conditio moderna*. Нови Сад: Светови (превео с немачког Томислав Бекић).

Marcuse, Herbert (1985). *Merila vremena*, Beograd: Grafos (preveo Zvonimir Herget; redakcija prevoda Jovica Aćin).

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

Antonić, Slobodan (2014). О „kolonijalnoj inteligenciji” u Srbiji. *Nova srpska politička misao*, 3. VIII 2014. Dostupno na: <http://www.nspm.rs/prikazi/o-kolonijalnoj-inteligenciji-u-srbiji.html?alphabet=1>. Pristupljeno: 7. 5. 2020.

REVIEW SCIENTIFIC PAPER

A FEW REMARKS ON SOME ISSUES AND PROBLEMS OF SELF-DETERMINATION AND FOUNDATION IN THE WORKS OF MILAN BRDAR

by

MARINKO LOLIĆ
Institute of Social Sciences
Centre for Philosophy
Kraljice Natalije 45, Belgrade, Serbia
marinkololic@gmail.com

SUMMARY: This paper critically discusses the achievements of the most important representatives of the history of philosophy, sociology, political science in the interpretation of the fundamental philosophical issues and social phenomena of modern times. In the philosophical works which begin with the debate with Popper through the most recent papers in which the research in the modern and postmodern European philosophy is intensified, Milan Brdar critically reconsiders the main ideas of Descartes' and Hegel's philosophy trying to address the modern idea of reason as self-conscious self-relation in the spirit of analytic Cartesian method and radical philosophical self-reflection. This form of critical theoretical reconsideration implies that, if we want to be autonomous and free subjects not only of our individual but also of our collective way of life and history, we have to relate to ourselves as well as to others critically and to be conscious of that relation. This paper points out that the author starts from the crucial idea of the modern European philosophy that philosophy does not address, only the matter itself, but also one's self-reflection. In his opinion the permanent self-reflection of philosophy represents the crucial condition which philosophy has to fulfill in order to become the reliable instrument of understanding of the society.

KEYWORDS: Philosophy, Criticism, Sociology of Knowledge, Methodology, Self-reflection, Foundation, Self-determination